

Vesna Ćorluka
Nastavnički fakultet Univerziteta „Džemal Bijedić“ u Mostaru

UDK 159.913:331.56]

Nezaposlenost i mentalno zdravlje: dob i spol kao posredujući faktori

Sažetak

Ovaj rad predstavlja pregledni osvrt na dosadašnja istraživanja u području nezaposlenosti i mentalnog zdravlja. U uvodnom dijelu navedena su teorijska objašnjenja psiholoških posljedica nezaposlenosti. U prikazanim istraživanjima ispituju se neki najvažniji individualni i situacijski faktori, koji posreduju u posljedicama nezaposlenosti, kao što je narušeno zdravlje pojedinca. Na kraju rada, ponuđene su i moguće praktične implikacije.

Ključne riječi: nezaposlenost, psihološke posljedice, dob, spol

Uvodna razmatranja

Nezaposlenost je stresor koji može značajno ugroziti zdravlje. Tome u prilog govore i subjektivna iskustva brojnih nezaposlenih pojedinaca koji obilježavaju tešku gospodarsku sliku današnje BiH. Različiti medijatori i moderatori posreduju u direktnom utjecaju nezaposlenosti i sudjeluju u kreiranju krivulje utjecaja nezaposlenosti na psihološko stanje čovjeka. Moderatorskim varijablama (Matko, 2002) nazivamo relativno stabilne lične karakteristike koje nisu pod utjecajem

nezaposlenosti, ali utječu na povezanost nezaposlenosti i psihološkog zdravlja pojedinca. Moderatoru su: stabilne osobine ličnosti, spol, dob, obrazovanje i socioekonomsko porijeklo. Neki od medijatora su: osobne karakteristike, poput bazičnog mentalnog zdravlja, psihološka i financijska deprivacija, trajanje nezaposlenosti, rad “na crno”, itd. Poznavanje medijatorskih i moderatorskih varijabli ima i mnoge praktične implikacije - njihovom manipulacijom može se utjecati na intenzitet i vrstu psiholoških posljedica nezaposlenosti.

Jedan od najutjecajnijih pristupa u objašnjavanju psiholoških efekata nezaposlenosti (Jahodin pristup) ističe psihološku deprivaciju (gubitak latentnih funkcija posla) kao glavni uzročnik psiholoških posljedica nezaposlenosti. Jahoda (1982) je istaknula vremensku strukturu kao najvažniju latentnu funkciju rada. Nezaposlene osobe često imaju teškoća s ispunjavanjem vremena i organiziranjem svojih dužnosti, iako ih je manje nego dok su bili zaposleni. Hepworth (1990, prema Knezović, 2004) je našla da je najbolji prediktor mentalnog zdravlja osjećaj pojedinca koliko mu je vrijeme ispunjeno. Bond i Feather (1983, prema Knezović, 2004) su pronašli da je smisleno korištenje vremena pozitivno korelirano sa samopoštovanjem, a negativno s depresivnim simptomima i u zaposlenom i nezaposlenom uzorku. Iako imaju više vremena od zaposlenih, nezaposleni često provode vrijeme u pasivnim aktivnostima kao što je gledanje televizije, ili su po cijeli dan kod kuće, što se, dijelom, može objasniti nedostatkom financijskih mogućnosti za neke životne sadržaje, a dijelom i mogućim osjećajem krivnje kad bi se bavili nečim zabavnim, a nemaju posao.

Prema teoriji financijske deprivacije (Fryer, 1986), nezaposlenost utječe na depresiju preko siromaštva, koje je posljedica nedostatka plaćenog rada. Postoji više nalaza istraživanja koji sugeriraju da financijski problemi i prateće siromaštvo predstavljaju kritični medijator odnosa nezaposlenosti i depresije (Dooley i Catalano, 1984; Freese i Mohr, 1987; Kessler i sur, 1987; Vinokur i School, 1997; Whelan, 1992; Price i sur, 2002 – prema Marić, 2005). Ovi nalazi sugeriraju da

nezaposlene osobe postaju depresivne, ne toliko zbog toga što ne rade, koliko zbog toga što ne mogu sebi omogućiti materijalnu sigurnost. Međutim, ova teorija nije nedvosmisleno podržana rezultatima istraživanja. Nalazi jednog longitudinalnog istraživanja pokazuju da objektivni pokazatelji siromaštva ne utječu na pojavu, već na održavanje depresivne epizode, dok subjektivna procjena financijske ugroženosti (financijski pritisak), predstavlja medijator-varijablu preko koje gubitak posla utječe na održavanje i pojavu epizode depresije (Weich & Lewis, 1998, prema Marić, 2005).

Model kojim se uzima u obzir nedostatak i jednih i drugih faktora kao uzročnika loših psiholoških posljedica nezaposlenosti je Warrov vitaminski model (1987, prema Knezović, 2004). On navodi devet odrednica čovjekove okoline koje doprinose boljem psihičkom zdravlju. To su: prilike za kontrolu, prilike za upotrebu vještina, smisleni ciljevi, raznolikost, jasnoća okoline, dostupnost novca, fizička sigurnost, prilike za interpersonalne kontakte i cijenjeni socijalni položaj. Pri tome, Warr se koristi analogijom vitamina i zdravlja – vitamini doprinose zdravlju do određene razine, nakon koje njihovo daljnje uzimanje više nema nikakvog učinka. S druge strane, neki vitamini nakon pretjerane primjene mogu imati i štetan utjecaj na zdravlje. Što se tiče karakteristika okoline, sve one u određenoj količini doprinose psihičkom zdravlju, ali ako su previše izražene, izazivaju poteškoće. Warr smatra da jedino novac, fizička sigurnost i cijenjeni status nemaju loš utjecaj, bez obzira na njihovu razinu. Nezaposlenoj osobi otežan je pristup većini ovih značajki okoline, te upravo to dovodi do loših psiholoških posljedica nezaposlenosti.

Dob kao posredujući faktor

Nekoliko je autora utvrdilo da su negativni zdravstveni efekti nezaposlenosti najizraženiji u osoba srednje dobi, od 30-59 godina (Daniel, 1974; Hepworth, 1980; Warr i Jackson, 1984 – prema Šverko, 2004). Međutim, prema istom autoru, ova hipoteza je dosad dobila ograničenu potkrjepu, utemeljenu samo na retrospektivnim

izjavama nezaposlenih osoba. U istraživanju Šverka i suradnika (2004), napravljena je usporedba zdravstvenog stanja reprezentativnog uzorka nezaposlenih osoba u Hrvatskoj (N=1065) s uzorkom iz opće populacije (N=3074). Njihovo subjektivno zdravlje je ispitano pomoću hrvatske verzije Upitnika zdravlja SF-36 (za procjenu fizičkog i psihičkog zdravlja). Nisu pronađene znatnije razlike u fizičkom zdravlju uspoređenih skupina. Međutim, njihovo psihičko zdravlje se značajno razlikovalo: u usporedbi s pripadnicima uzorka opće populacije, nezaposleni sudionici istraživanja imali su narušeno zdravlje na svim dobnim razinama. Razlika u psihološkom zdravlju bila je najveća u srednjim dobnim skupinama. Rezultati konzistentno pokazuju da je dob zakrivljeno povezana s negativnim efektima nezaposlenosti, barem kod muškaraca. Nezaposleni srednje dobi više pate zbog nezaposlenosti od mlađih i starijih, što se može objasniti većim financijskim odgovornostima, kao i većom važnošću koju pridaju karijeri i radnoj ulozi (Warr i Jackson, 1984). U istraživanju Knezović (2004), dob se pokazala i kao značajan faktor prilikom traženja posla. Najintenzivnije traže posao nezaposleni iz dobnе skupine između 25 i 44 godine, dok su najneaktivniji oni stariji od 55 godina. Tako, možemo pretpostaviti, da su nezaposlene osobe mlade ili zrele dobi u naponu svojih snaga i tek očekuju eventualni razvoj karijere. Također, oni vjerojatno imaju i veće obiteljske odgovornosti (samohrani roditelji najintenzivnije traže posao), pa im je posao neophodan i zbog osjećaja materijalne sigurnosti. U istraživanju se pokazalo da stariji nezaposleni najmanje aktivno traže posao. Mislimo da bi bilo korisno na tu grupu usmjeriti neke eventualne intervencije, u smislu edukacija o efikasnijim strategijama traženja posla.

Spol kao posredujući faktor

Dosadašnja istraživanja povezanosti nezaposlenosti i zdravlja (Dew i sur, 1987; Penkower i sur, 1988; Dew i sur, 1992 i Kirsh, 1992), uglavnom su bila usmjerena na populaciju muškaraca. Pored toga, bilo je teško procijeniti koliko je

žena službeno uposleno u radni odnos, koliko njih aktivno traži posao i koliko ih je napustilo ili nikada nije stupilo u radni odnos zbog obeshrabrenosti (prema Dew i sur, 1992). U faktorskoj studiji fokusiranoj na žene-radnice, Dew i sur (1992) pratili su kohortu otpuštenih iz službe (plantaža biljaka u Pensilvaniji). Kontrolirali su prijašnje mentalno zdravlje i socijalni status. Rezultati su pokazali da je otpuštanje s posla značajno povezano s depresijom (ali ne i s anksioznošću), 12 mjeseci nakon prestanka rada. Dakle, depresija je dugoročna posljedica na značajan gubitak životnih zbivanja, dok je anksioznost više trenutna reakcija. Budući da depresija često nije olakšavajući faktor pri traženju drugog posla, Dew i sur. smatraju da je gubitak posla destruktivniji za žene, nego za muškarce. Također, ranije studije su pokazale da se mentalno zdravlje muškaraca poboljšava znatno brže nakon ponovnog zapošljavanja. U istraživanju (Muller, 1994), koje se bavilo ispitivanjem utjecaja dugoročne nezaposlenosti (između 12 i 36 mjeseci) na psihološku dobrobit pojedinca, pronađeno je da muškarci imaju višu razinu samopoštovanja i manje su depresivni u odnosu na žene. Međutim, u ovom istraživanju, žene imaju i više odgovornosti u odnosu na muškarce, npr. kao samohrani roditelji. Veza između nivoa samopoštovanja i nivoa depresivnih simptoma na uzorku nezaposlenih je dobijena u nekoliko istraživanja (Muller i sur, 1993). Iako osjećaj gubitka kontrole nad sopstvenim životom može biti važna determinanta niskog samopoštovanja, ova dva konstrukta se ne preklapaju u potpunosti. Na primjer, moguće je da nezaposlena osoba ima izražen osjećaj nedovoljne kontrole nad životom, ali ukoliko ne smatra da je za to lično odgovorna, osjećaj gubitka kontrole ne mora utjecati na njeno samopoštovanje. Mislimo da je ovakav način razmišljanja vjerovatniji u uvjetima masovnog otpuštanja radnika i na područjima gdje je visoka stopa nezaposlenosti.

Završna razmatranja

Pregledom nalaza brojnih studija (od kojih su najznačajnije navedene u tekstu) i uzimajući u obzir da žene češće koriste suočavanje usmjereno na emocije, a

muškarci usmjereno na problem (Leana i Feldman, 1991; Winefield, 1995, prema Knezović, 2004), možemo pretpostaviti da su nezaposlene žene vulnerabilnije za depresiju od nezaposlenih muškaraca. Iz ugla kliničke psihologije, bilo bi korisno izraditi kognitivno-bihevioralni program prevencije razvoja depresije kod nezaposlenih. Prema Marić (2005), pravac djelovanja bi bio preko utjecaja na kognitivne varijable, npr. procjena vlastite vrijednosti, procjena kontrole nad životom, procjena financijske depriviranosti, itd. Također, bihevioralne promjene, npr. povećanje intenziteta traženja posla, mogle bi doprinijeti ublažavanju i sprečavanju razvoja depresivnih simptoma.

Dakle, psihološka pomoć koja podstiče i intenzivira traženje posla, kao jednu od najznačajnijih individualnih strategija rješavanja problema nezaposlenosti, može imati utjecaja i na nivo depresivnih simptoma kod nezaposlenih osoba.

Općenito, u svrhu reduciranja nezaposlenosti, a time i preveniranja posljedica koje ona ima na zdravlje pojedinca, mislimo da bilo korisno osnovati službe za profesionalno savjetovanje na univerzitetima (a možda čak i u srednjim školama); izmijeniti ili dopuniti postojeće zakone o zapošljavanju ugroženih skupina (ljudi srednje dobi i neobrazovani) npr. skraćeno radno vrijeme i prilagodba radnih mjesta; informirati građane o problemu nezaposlenosti, te poticati poslodavce (npr. odgovarajućim seminarima) na odgovornost prema zaposlenicima.

Literatura

- Dew, M, Bromet, E, & Penkower, L (1992). *Mental Health Effects of Job Loss in Women*. *Psychol Med*, 22(3), 751-764.
- Dew, M., Bromet, E, & Schulberg, H (1987). *A Comparative Analysis of Two Community Stressors' Long-Term Mental Effects*. *Am JComm Psychol*, 15(2), 167-183.
- Fryer, D. M (1986). *Employment deprivation and personal agency during unemployment: A critical discussion of Jahoda's explanation of the psychological effects of unemployment*. *Social Behavior*, 1, 3-23.

- Jahoda, M (1982). *Employment and unemployment: The psychology of social issues*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kirsh, S (1992). *Unemployment - Its Effect on Body and Soul*. *J Soc Psychiat*, 38(4), 314-317.
- Knezović, T (2004). *Financijske brige, psihološka deprivacija i intenzitet traženja posla kod nezaposlenih u Hrvatskoj*. Diplomski rad. Zagreb, Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.
- Marić, Z (2005). *Mentalno zdravlje i nezaposlenost: Predikcija simptoma depresije kod nezaposlenih osoba*. *Psihologija*, 38(1).
- Matko, V (2002). *Psihološke posljedice nezaposlenosti i posredujući faktori*. U: M.Galešić, D.Maslić-Seršić i B.Šverko (Ur), *Psihološki aspekti nezaposlenosti*. Zagreb, Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta.
- Muller, L, Winocur, S, Hicks, R, & Delahaye, B (1994). *Gender differences in the psychological effects of personal development training in the long-term unemployed: A pilot study*. *Journal of Applied Social Behaviour*, 1(1), 22-28.
- Muller, J, Hicks, R, & Winocur, S (1993). *The effects of employment and unemployment on psychological well - being in Australian clerical workers: Gender differences*. *Australian Journal of Psychology*, 45 (2), 103–108.
- Penkower, L, Bromet, E, & Dew, M. (1988). *Husbands' Layoff and Wives' Mental Health*. *Arch Gen Psychiat* 45, 994 - 1000.
- Šverko, B, Maslić-Seršić, D, i Galešić, M (2004). *Nezaposlenost i subjektivno zdravlje: Jesu li najugroženije nezaposlene osobe srednje dobi? Suvremena psihologija*, 7(2).
- Warr, P. & Jackson, P. R (1984). *Men without jobs: Some correlates of age and length of unemployment*. *Journal of Occupational Psychology*, 57, 77-85.